

LGBT SENIOŘI – NEVIDITELNÁ MENŠINA?

Situace stárnoucích leseb, gayů, bisexuálních a trans osob v České republice a perspektivy LGBT přátelské zdravotní a sociální péče

Podle závěrečné zprávy z výzkumu „Situace LGBT osob v zařízeních poskytujících péči o seniory“, který pro PROUD, z.s. realizovaly PhDr. et Mgr. Naděžda Špatenková, Ph.D. a Mgr. Ivana Olecká

zpracovala Mgr. Jolana Novotná

Výzkum byl realizován v rámci projektu „Neviditelné menšiny“ – zviditelnění problematiky LGBT mládeže, rodin a seniorů, podpořeného Norskými fondy

**fond
pro NNO**

NRCS

 **nadace
partnerství**

 **ICELAND
LECHTENSTEIN
NORWAY
eea
grants**

Jaké jsou představy LGBT seniorů o vlastním stárnutí? Přemýšlejí, co bude, až se o sebe nebudou moct sami postarat? Co očekávají od profesionálních pečujících?

Jsou instituce připravené poskytovat LGBT přátelskou péči? Jsou zde schopni, resp. ochotni vyjít vstříc specifickým potřebám těchto osob?

Liší se nějak péče o LGBT seniory a přístup k nim?

Je péče o LGBT seniory relevantním tématem pro odbornou diskusi?

SLOVNÍČEK

LGBT

Zkratka označující: lesby, gaye, bisexuální a trans osoby. Častěji se ale používá zkratka LGBT+, zahrnující další sexuální a genderové identity, jako jsou např. genderqueer, intersexuální a asexuální lidé.

LGBT senioři¹

Výzkum pracoval s LGBT senioři 50+. Přestože je možné za jakousi pomyslnou hranici „seniorství“ považovat věk 65 let, experti na ohrožené senioři zdůrazňují, že právě 50 let je kritická věková hranice, která rozhoduje o tom, jaké bude stáří konkrétního jedince.

Homosexuál

Výraz, kterým se označují lidé preferující partnera stejného pohlaví. Považuje se za zastaralý a neadekvátní. V češtině jej nahrazují běžněji užívaná slova „gay“ a „lesba“. „Homosexuál“ není synonymem pro gaye. Lesba je také homosexuálně orientovaným člověkem.

Bisexualita

Sexuální a partnerská preference osob stejného i opačného pohlaví (genderu). Bisexualita je v určitých pojetích sexuologie odmítaná, a tak se stává, že ji lidé devalvují a považují pouze za přechodné období nebo experiment.

Trans lidé (trans*)

Tento termín zahrnuje transgender, transsexuální, gender-queer a další lidi překračující hranice mezi tím, co je obecně posuzováno za ženské a za mužské. Nicméně panuje obecná a zjednodušující představa, že trans člověk je buď transsexuál, nebo transvestita.

Transsexualita (transsexualismus)

Tento pojem je užíván především v rámci medicíny, která jím označuje lidi, kteří usilují o změnu (nebo již dosáhli změny) primárních a/nebo sekundárních pohlavních znaků prostřednictvím lékařských zákroků (hormonálních a/nebo chirurgických), zpravidla též provázenou trvalou změnou genderové role. Z medicínského hlediska jsou transsexuální lidé děleni na male-to-female (směřující ke změně na ženu) a female-to-male osoby (směřující ke změně na muže).

Transvestitismus (cross-dressing)

Pojem transvestitismus je opět používán v rámci medicíny. Za „transvestitu“ je označován člověk, který nosí oblečení, make-up apod., jež jsou považovány za příslušné k jinému genderu, než je ten jeho. Tento termín již v dnešní době nahrazuje preferovanější pojem „cross-dresser“ a týká se části trans lidí. „Cross-dressing“ může být realizován neustále nebo jen v určitých obdobích či situacích.

¹ Generické maskulinum senior/senioři používáme pouze pro zjednodušení textu.

Transgender

Tento pojem lze definovat více způsoby. Často je používán jako termín pro lidi, jejichž vnitřní pocit přináležitosti k určitému pohlaví (potažmo genderu) není v souladu s pohlavím (genderem) přiděleným po narození (např. člověk po narození určen jako muž se cítí být ženou). Někteří transgender lidé pocítují svou existenci jako nenaplňující ani jednu ze standardních genderových kategorií (muž – žena), ale spíše se cítí stát někde mezi nebo napříč těmito dvěma gendery nebo mimo ně.

Gender

Výraz odkazuje k rozdílu mezi mužem a ženou, resp. mezi muži a ženami, anebo také mezi mužským a ženským. Tyto rozdíly mnozí z nás vnímají jako cosi daného, normálního, či dokonce přirozeného - a tudíž neměnného. Ve skutečnosti se však jedná o lidský „výtvar“ - naši (lidskou) konstrukci. Pojímáno z genderového hlediska rozdíly mezi mužem a ženou nejsou zcela jednoznačně předurčeny biologicky, geneticky, nýbrž vznikají a jsou podmíněny kulturně, historicky a sociálně, jsou dány a formovány zejména a hlavně naší sociální zkušeností. Gender jakožto sociální konstrukt pak reálně ovlivňuje, formuje či modifikuje individuální vlastnosti a schopnosti zcela konkrétních mužů a žen, stejně tak jako jejich postoje, názory a chování směrem k vžitě normě pro jednotlivá „pohlaví“ (resp. gender), tedy směrem k onomu „typicky mužskému“ či „typicky ženskému“, takže se nám pak nakonec mohou jevit, mohou nám připadat přirozené.

Coming out

Uvědomění a akceptace vlastní neheterosexuality a/nebo jiné genderové identity vedoucí zpravidla k informování okolí. Člověk se často (slangově) „vyoutuje“ nejdříve před nejbližšími lidmi. Často je coming out spojován se slovem „přiznat se“, což odkazuje k tomu, jakoby člověk udělal něco špatného.

VE TMĚ, V MLZE, V POLOŠERU

„LGBT kdo? Senioři? To se snad týká jen mladých, ne?“

(manažer zařízení)

„LGBT? To ani nevím, co to je, natož kdo to je...“

(potenciální participant výzkumu)

„My se pořád klepeme, aby se to nedejbože někdo dozvěděl.“

(participantka výzkumu - L)²

LGBT senioři nejsou v České republice vidět. Nadsázka? Ano, ale jen nepatrná. Situace, kdy stárnoucí LGBT osoba před rodinou svoji sexuální orientaci nebo genderovou identitu skrývá nebo má kvůli ní narušené vztahy, nejsou výjimkou. V zařízeních, která poskytují zdravotní a sociální péči seniorům, o takových klientech většinou neví nebo nereflktují jejich specifické potřeby. LGBT osoby, které žily doposud otevřeně, při nástupu do zařízení začnou kvůli obavám z diskriminace svoji orientaci opět skrývat („vrací se do skříně“³). V LGBT komunitách a organizacích se stárnutí stává tématem jen pomalu a nevyhýbá se jim ani ageismus. Média o LGBT seniorech téměř mlčí. Do odborných diskusí začíná tato problematika teprve pronikat.

Předkládaný materiál se zabývá především situací stárnoucích LGBT osob z pohledu poskytovatelů zdravotních a sociálních služeb seniorům.

ŠPATNÁ OPTIKA A DOBRÉ MIMIKRY?

Příčiny, proč jsou stárnoucí lesby, gayové, bisexuální a trans osoby v zařízeních, která poskytují zdravotní a sociální služby, téměř neviditelní, jsou komplexní, někdy mají paradoxní povahu. Vyskytují se na všech stranách a vzájemně se podmiňují.

LGBT senioři

- **opatrnost kvůli špatné životní zkušenosti**, protože zažili víc právní nerovnosti, homofobie a diskriminace než mladší generace LGBT osob (stejnopohlavní styk je v ČR legální od roku 1962; homosexualita byla vyňata z mezinárodní klasifikace nemocí (MKN) na základě rozhodnutí Světové zdravotnické organizace (WHO) v roce 1993; v roce 2000 byla provedena změna v Zákoníku práce začleněním zákazu diskriminace při výkonu povolání na základě sexuální orientace; registrované partnerství platí od roku 2006)

² V příručce používáme citáty ze závěrečné zprávy z kvalitativního výzkumu „Situace LGBT osob v zařízeních poskytujících péči o seniory“, kterou pro PROUD, z.s. realizovaly PhDr. et Mgr. Naděžda Špatenková, Ph.D. a Mgr. Ivana Olecká

³ Podle anglického výrazu „be in a closet“ (doslova: „být zavřený ve skříní“, slangově „zaklozetovaný“), opakem je „coming out“

- **nedůvěra v instituce** kvůli zkušenosti s totalitním režimem
- **mimikry jako prevence diskriminace** - LGBT senioři chrání sami sebe v situacích, kdy se domnívají, že se jako příslušníci LGBT menšiny mohou stát obětí diskriminace nebo šikany; když se ale tam, kde cítí podporu, otevrou, mohou s nimi jako s takovými v zařízeních pracovat a uvedená nebezpečí eliminovat

Zařízení zdravotní a sociální péče o seniory

- **zaměření na problém (nemoc nebo sociální situaci)** seniorů, přičemž se nebere v potaz sexuální orientace nebo genderová identita („*každý z nás je nějaký*“); tento postoj může znamenat jak respektující přístup, tak přehlížení nebo záměrnou bagatelizaci komplexní životní situace LGBT seniorů
- **LGBT jsou stejní klienti/pacienti/uživatelé služby jako ostatní senioři** („*všichni jsme lidi*“); může znamenat jak akceptující přístup, tak neznalost, přehlížení nebo ignorování nerovného právního postavení LGBT osob a jeho praktických důsledků
- **předsudky** - LGBT jsou jen mladí lidé, starších osob se to netýká

LGBT senioři i zařízení zdravotní a sociální péče o seniory

- **tendence redukovat komplexní LGBT identitu a prožívání na sexualitu** („*senioři svoji sexuální orientaci neřeší*“, „*pak už je to jedno*“), nebrat v potaz emoce a vztahy jako to podstatné, co přetrvává v nehlubší struktuře osobnosti a s čím lze terapeuticky pracovat (např. při bazální stimulaci, v psychobiografickém modelu péče atd.)
- **tabuizace sexuality a sexuálního chování u seniorů obecně a u LGBT seniorů zvlášť** („*sexuální orientace je soukromá věc každého člověka*“), může být ale i projevem respektu k intimitě člověka

LGBT organizace

- **nedostatečná pozornost věnovaná LGBT seniorům**, malá osvěta a podpora zaměřená jak na LGBT seniory, tak zařízení zdravotní a sociální péče o seniory

PROČ BY SE MĚLA ZAŘÍZENÍ POSKYTUJÍCÍ SLUŽBY SENIORŮM LGBT KLIENTY ZABÝVAT?

- **lidskoprávní důvody:** požadavek spravedlivého a rovného zacházení se všemi seniory a respektu k individuálním potřebám a odlišnostem
- **Důvody autentických a respektujících mezilidských vztahů:** stárnout uprostřed lidí, se kterými se člověk cítí sám sebou a s důvěrou se k nim chová opravdově a upřímně, dává pocit bezpečí a naplnění všem účastníkům vztahu.
- **Demografické důvody:** populace stárne, bude se zvyšovat i počet LGBT seniorů (procento v populaci je těžko odhadnutelné: obvykle se hovoří o 3-5 %; odhady podílu homosexuálů v populaci se zvýšily až na 16 i 20 % mezi muži a 12 až 15 % mezi ženami (Možný, 1999).

V čem jsou LGBT klienti stejní jako heterosexuální senioři?

Chtějí být také v duševní a fyzické pohodě, zachovat si samostatnost, stárnout „mezi svými“ a v domácím prostředí; potřebují respekt, bezpečí a podporu, aktivní zapojení do společenských sítí. Obávají se ztráty zdraví, nezávislosti, důstojnosti, mobility, společenské izolace, ztráty přátel a blízkých, finančních potíží.

Co mají (nebo mohou mít) jinak?

LGBT senioři zpravidla nemohou spoléhat na péči svých dětí, protože rodinu vůbec nezaložili, případně založili, ale vztahy s prokreační rodinou a nezřídka i s rodinou původní mohou být z důvodu jejich sexuální orientace, sexuálního chování či životního stylu napjaté či problematické. Někteří ale mají silněji rozvinuté tzv. rodiny volby („*families of choice*“)⁴. Ne všichni LGBT senioři mají partnera, natož takového partnera, který by jim mohl být ve stáří oporou a poskytovatelem péče. Nerovnost z hlediska zákona má na LGBT seniory negativní dopad. Důsledky: větší samota, vyšší absence pečujících osob, chudoba (hl. u leseb).

„Ne každý má tu rodinu, že...“

„Ani vlastní děti nejsou zárukou... Já mám dvě děti a ty vztahy jsou, složité.“

Kvůli tomu, že žiju se ženou. Ani s vnoučaty se nemůžu stýkat. Asi bych je zkazila nebo co.“

Vybrané právní aspekty života LGBT osob v České republice

Ústavní a mezinárodní základy

Listina základních práv a svobod Čl. 3 odst. 1: „Základní práva a svobody jsou zaručeny všem bez ohledu na jejich pohlaví, rasu, a bez ohledu na jiné postavení osob“

Právo EU

Listina základních práv Evropské unie a směrnice Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (Úmluva Rady Evropy): Čl. 8 – Právo na soukromý a rodinný život, Čl. 14 – Zákaz diskriminace)

Vnitrostátní zákony

Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství

Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon)

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti

Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách

Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách

⁴ „...soužití, která nejsou tradičně založená na pokrevní a formální příbuznosti, nýbrž na přátelských vztazích a sdílení závazků“ („Homoparentalita.“ Wikipedie: Otevřená encyklopedie. 8. 02. 2016, 14:08 UTC. 2. 03. 2016, 18:49 <<https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Homoparentalita&oldid=13326525>>.)

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře
Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění
Zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů
Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník

Antidiskriminační zákon

Antidiskriminační zákon je první komplexní právní normou, která vymezuje právo každé fyzické osoby na rovné zacházení a zákaz diskriminace v oblasti práva na zaměstnání a přístupu k zaměstnání, přístupu k povolání, podnikání a jiné samostatně výdělečné činnosti, členství v odborových organizacích, radách zaměstnanců nebo organizacích zaměstnavatelů, přístupu ke vzdělání, zdravotní péči, sociálnímu zabezpečení aj.

V antidiskriminačním zákoně jsou vymezeny pojmy přímé a nepřímé diskriminace (mezi něž patří i diskriminace na základě sexuální orientace), obtěžování, vč. sexuálního obtěžování, přípustné formy rozdílného zacházení, zásada rovného zacházení pro muže a ženy v sociálním zabezpečení pracovníků. Dále jsou zde upraveny právní prostředky ochrany před diskriminací.

Registrované partnerství (Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství)

- **Registrované partnerství** představuje úředně uznávaný svazek dvou osob stejného pohlaví, kterým zakládá řadu práv i povinností a promítá se do mnoha oblastí života. Ačkoliv se může zdát, že registrované partnerství je rovno manželství, opak je pravdou, neboť zde existuje celá řada znatelných rozdílů. Registrované partnerství hlavně způsobuje, že partneři jsou automaticky chápáni jako osoby blízké, což se promítá do řady dalších oblastí a na rozdíl od nesezdaného páru k tomu nemusí prokazovat splnění dalších podmínek.

Práva a povinnosti RP:

- **vyživovací povinnost** - oba partneři by měli sdílet stejnou životní úroveň a jsou povinni se k tomu vzájemně podporovat; rovněž po skončení partnerství může jeden z partnerů za určitých okolností požadovat výživné
- **majetkové vztahy** - partnerům nevzniká společné jmění a věci pořízené během partnerství nabývají buď do individuálního vlastnictví, nebo do podílového spoluvlastnictví rovným dílem
- **nájem bytu** - automaticky nevzniká ani společný nájem bytu a partneři jsou odkázáni na dohodu s pronajímatelem, partner však má právo užívat byt druhého partnera a po úmrtí dojde k přechodu nájmu na pozůstalého partnera
- **dědění** - pozůstalý partner dědí ze zákona v první dědické skupině stejným dílem spolu s dětmi zesnulého
- **informace o zdravotním stavu** - lékaři mohou partnera informovat o povaze onemocnění a potřebných lékařských výkonech
- **společně posuzované osoby** - pro účely poskytování některých sociálních dávek se partneři považují za společně posuzované osoby
- **vztah k dětem** - druhý partner je povinen chránit zájem dítěte a podílet se na výchově, žijí-li ve společné domácnosti; jednomu z partnerů může být dítě svěřeno do pěstounské péče nebo se může stát jeho poručníkem, nemůže si však dítě osvojit a nemá přístup ani k umělému oplodnění
- **vdovský důchod** - registrovaní partneři nemají nárok na vdovský důchod, tak jak je tomu v případě manželství

Rodičovství

Podle českých zákonů si dítě může osvojit pouze manželský pár nebo výjimečně jednotlivec, a to bez ohledu na jeho sexuální orientaci. Zákon o registrovaném partnerství však výslovně vylučuje možnost adopce osobám žijícím v registrovaném partnerství. Pěstounská péče homosexuálních párů nicméně možná je, ba dokonce byl i zaznamenán případ, kdy byly dány děti do pěstounské péče homosexuálnímu páru. Problematická je ale situace fakticky existujících homoparentálních rodin, které sice společně vychovávají děti, ale jenom jeden z nich je podle zákonů považován za právoplatného rodiče.

Zdravotnictví

Dle zákona o zdravotních službách (§ 28) mají pacienti mimo jiného právo na přítomnost blízké osoby nebo osoby, kterou si sami určí, a přijímat návštěvy. Explicitně pak český právní řád přiznává partnerovi právo být lékařem informován o povaze onemocnění a potřebných lékařských výkonech.

Trans osoby

Český právní řád umožňuje změnu pohlaví již od 60. let 20. století. Změna pohlaví je upravena občanským zákoníkem v ust. § 29, který obsahuje obecnou úpravu osobnostních práv a který k provedení změny pohlaví požaduje zánik manželství i registrovaného partnerství. Samotný postup jako je žádost, odborná komise a jiné podmínky pak upravuje zákon o specifických zdravotních službách. Úřední změna pohlaví je podmíněna chirurgickou změnou pohlaví, a to při současném znemožnění reprodukční funkce, kterou lze provést jen na základě kladného stanoviska odborné komise.

PERSPEKTIVY LGBT PŘÁTELSKÉ PÉČE Z POHLEDU MANAŽERŮ ZAŘÍZENÍ, PŘÍMÝCH POSKYTOVATELŮ PÉČE A SAMOTNÝCH LGBT SENIORŮ⁵

Manažeři, experti:

Na otázku, zda mají LGBT senioři mít svoje speciální zařízení, nebo se mají integrovat do stávajících zařízení, odpovídají jednoznačně. Mají obavy z možnosti segregace, proto nyní myšlenku speciálního domova pro LGBT seniory nepodporují. Podle jejich názoru se ale tato potřeba pravděpodobně aktualizuje („mladí jsou jiní“) časem (za 30-40 let).

Doporučují otevřít téma LGBT seniorů v odborných diskusích.

Přímí poskytovatelé péče:

Mají minimální nebo žádné zkušenosti s LGBT seniory. Potřebují o tématu diskutovat, proškolit se o něm. Doporučují vznik speciálních LGBT komunitních center.

⁵ V členění cílových skupin podle zprávy z kvalitativního výzkumu „Situace LGBT osob v zařízeních poskytujících péči o seniory“.

LGBT senioři:

Domácí péči považují za ideál („**žít a zemřít doma**“). Chtějí mít k dispozici LGBT přátelské terénní služby a pečující (gayové preferují muže, lesby ženy). I když LGBT senioři potvrzují relativně dobré zkušenosti s péčí ve zdravotnických a sociálních službách, **je třeba věnovat zvýšenou pozornost především situaci trans osob.**

„Šla jsem na operaci a už jsem byla pod sedativama úplně omámená. Dva lapidušiči mě vezli a v tom předsálí si takhle mezi sebou říkali: „Je to ženská nebo chlap?“ A normálně zvedli prostěradlo, aby se podívali! Já byla pod sedativama, neschopná ničeho, ale úplně mi prolítlo hlavou, že bych se po tý operaci raději ani neprobudila. Byl to hnus...“

Pociťují malou pozornost ze strany LGBT organizací a komunity („**povídejte si s námi**“). Připadají si vyčlenění ve skupinách heterosexuálních seniorů i v zařízeních poskytujících péči („**hlavně popovídat bych si chtěla, s našincem, o našich věcech**“).

DOPORUČENÍ PRO PRAXI

Otevřít diskusi

- seznámit s tématem LGBT seniorů především **odbornou veřejností**
- otevřít téma **široké veřejnosti**, pozitivním způsobem medializovat danou problematiku
- diskutovat o LGBT seniorech v **komunitě samotné**

Provádět osvětu a vzdělávat

- vést členy LGBT komunity k osobní zodpovědnosti („**jaký si to uděláš, takový to máš**“); vzdělávat je např. v přípravě na stáří, oblasti finanční gramotnosti či PC gramotnosti, v oblasti komunikace a psychologie (hl. budování dobrých mezilidských vztahů)
- vytvořit **informační centrum pro LGBT seniory** zaštiťující a koordinující aktivity pro LGBT seniory, nabízející služby (informace, přednášky, supervizi) poskytovatelům péče, LGBT seniorům samotným i širší komunitě
- **informovat veřejnost o nerovnosti LGBT seniorů z hlediska práva**
- **zajistit edukační materiály o LGBT osobách** a metodická doporučení pro poskytovatele zdravotních a sociálních služeb
- **připravit vzdělávací příležitosti pro poskytovatele přímé péče, odborníky, vzdělavatele, resp. manažery zdravotnických a sociálních institucí**

Hledat systémová řešení

- **hledat komplexní řešení problematiky v kontextu stárnutí populace (stárne celá populace, včetně LGBT)**
- zahrnout témata LGBT seniorů do stávajících politických diskusí (**nezapomínat na požadavky a potřeby LGBT osob při prosazování a formulování jiných zájmů LGBT komunity**)

Připravit a realizovat služby pro LGBT seniory

- **podporovat rozvoj komunitních, resp. terénních služeb pro LGBT seniory**
- **připravit a rozpracovat ideu speciálně zaměřeného domova pro LGBT seniory**, resp. komunitního centra pro LGBT osoby (s odstupem let se toto téma a tento požadavek může aktualizovat)

Setkávat se a komunikovat

- *„Trochu toho teplého lidského slova, co už víc člověk může chtít...“*

LITERATURA

1. Beňová, K. a kol. (2007). *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR*. Praha: Úřad vlády ČR.
2. Böhm, E. (2015). *Psychobiografický model péče podle Böhma*. Praha: Mladá fronta
3. Hasmanová Marhánková, J. (2014). *Aktivita jako projekt. Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a senierek*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON)
4. Haškovicová, H. (2010). *Fenomén stáří*. Praha: HBT.
5. Jeřábek, H. a kol. (2013). *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON)
6. Kalvach, Z. a kol. (2004). *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada Publishing.
7. Kalvach, Z., Onderková, A. (2006). *Stáří. Pojetí geriatrického pacienta a jeho problémů v ošetrovatelské praxi*. Praha: Galén.
8. Možný, I. (1999). *Sociologie rodiny: její vývoj, teorie a základní problémy*. Praha: Karolinum.
9. Novotná, J. (2015). *Zpráva o situaci LGBT+ seniorů v České republice*. Praha: Proud.
10. Seidl, J. a kol. (2012). *Od žaláře k oltáři. Emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. Brno: Host
11. Sýkorová, D. (2007). *Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
12. Špatenková, N., Bolomská, B. (2011). *Reminiscenční terapie*. Praha: Galén.
13. Topinková, E. (2005). *Geriatric pro praxi*. Praha: Galén.
14. Tošnerová, T. (2002). *Ageismus. Průvodce stereotypy a mýty o stáří*. Praha: Ambulance pro poruchy paměti, Ústav lékařské etiky 3. LF UK a FNKV Praha.
15. Vidovičová, L., LORMAN, J. (2008). *Život v domovech pro seniory. Problémy týrání, zneužívání a zanedbávání péče v domovech pro seniory*. Zpráva z výzkumu. Praha: Úřad vlády ČR.
16. Vohralíková, L., Rabušic, L. (2004). *Čeští senioři včera, dnes a zítra*. Brno: VÚPSV.
17. Závazalová et al. (2001). *Vybrané kapitoly ze sociální gerontologie*. Praha: Karolinum.

INTERNETOVÉ STRÁNKY

LGBT ORGANIZACÍ (VÝBĚR)

<http://www.proudem.cz/>
<http://www.queerpamet.cz/>
<http://www.logoscr.cz/>
<https://www.praguepride.cz/>
<http://www.trans-fusion.org/>
<http://www.transparentprague.cz/>

Odkazy na další on-line zdroje informací o LGBT

<http://www.proudem.cz/mimo-proud/odkazy.html>

Facebooková stránka o LGBT stárnutí

Stárnout (v) teple, pohřbít vřele: <http://bit.ly/Starnout-v-teple>

Kontaktní osoby

PhDr. et Mgr. Naděžda Špatenková, Ph.D., realizátorka výzkumu: n.spatenkova@gmail.com
Mgr. Jolana Novotná, koordinátorka seniorského programu Platformy pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s. (PROUD): jolana.novotna@proudem.cz

**Platforma
pro rovnoprávnost,
uznání a diverzitu**

Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu, z. s.
Opatovická 12, 110 00 Praha 1
info@proudem.cz | press@proudem.cz
mobil: 778 069 004
IČ: 22895507